

HRVATSKI DOMOVINSKI RAT U ZRCALU ISTRAŽIVANJA INSTITUTA PILAR

Dražen ŽIVIĆ

Umjesto uvoda

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (tada Institut za primijenjena društvena istraživanja; dalje u tekstu Institut Pilar) osnovan je 26. studenoga 1991. i od samih se početaka djelovanja razvijao kao znanstveni institut iz područja društvenih i humanističkih znanosti usmjeren prema interdisciplinarnim i multidisciplinarnim istraživanjima suvremenog hrvatskog društva. Tijekom dvadeset i nešto godina postojanja Institut Pilar je velik dio svojih znanstvenih resursa i ljudskih potencijala u području društvenih i humanističkih znanosti (sociologija, psihologija, povijest, demografija, antropologija, teologija, filozofija...), kroz provedbu niza projekata trajne znanstvenoistraživačke djelatnosti, kroz realizaciju brojnih tržišnih i drugih projekata, kroz organizaciju većeg broja domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova te kroz publiciranje znanstvenih časopisa, knjiga i radova, posvetio analizama složenih fenomena i paradigmi stvaranja i obrane hrvatske države, odnosno, istraživanjima odrednica i sastavnica modernog hrvatskog nacionalnog, socijalnog i kulturnog identiteta.

Polazeći od osnovnog mota — »Istraživanjem do činjenica«, Institut Pilar je u protekla dva desetljeća ustrajnoga rada prikupio zavidnu arhivu empirijske i demografsko-statističke građe, te istražio i objasnio niz ključnih društvenih, demografskih, povijesnih, političkih, socio-psiholoških, kulturoloških i drugih fenomena i paradigmi bez čijeg poznavanja i razumijevanja nije moguć sveobuhvatan i znanstveno korektan pogled na složen proces uspostave moderne i demokratske hrvatske države, na njezino državno osamostaljenje, kao i na obranu u nametnutom ratu koji je došao kao rezultat dugo i dobro pripremane velikosrbijanske ekspanzionističke politike prema hrvatskom nacionalnom i državnom prostoru. Naime, obrambeni hrvatski Domovinski rat nije tek jedan od događaja u suvremenoj hrvatskoj povijesti, pa čak niti skup političkih, vojnih i društvenih zbivanja, on je »višestruko prijelomnim događajem u socijalnoj i političkoj povijesti hrvatskoga društva« (Rogić), koji još uvijek nije u potpunosti znanstveno istražen i objašnjen, a prečesto je uporištem dnevno-političkih prepucavanja

i partikularnih političkih interesa. Kao takav, označio je, barem na simboličkoj, ako ne i na stvarnoj razini, kraj dotadašnjim društvenim i političkim procesima, a pokrenuo je oblikovanje novih odnosa, struktura i aktera na hrvatskoj društvenoj, političkoj i nacionalnoj sceni.

Povijest moderne hrvatske države ujedno je i povijest Instituta Pilar, ne samo u kontekstu datuma osnivanja Instituta i vremenskog okvira njegova djelovanja, nego upravo u odabiru istraživačkih tema i interesa te nastojanja da se »neistraženo« hrvatsko društvo (Šakić), kroz svoju povijesnu, političku, gospodarsku i kulturološku dimenziju, što cjelovitije znanstveno istraži i tako učvrste odrednice formiranja modernog hrvatskog nacionalnog identiteta. U tom kontekstu problematika hrvatskoga Domovinskog rata, u najširem smislu te riječi, postala je, razumljivo, prioritetnom istraživačkom temom znanstvenika Instituta Pilar, jer je od početka bilo sasvim jasno da se jedino pogledom iz više perspektiva i kroz više vidova, uvodeći brojne »varijable« u znanstvene analize, mogu objektivno sintetizirati i metodološki korektno tumačiti recentni društveni procesi i povijesni događaji koji su na više načina odredili dosadašnji, a usmjeravat će i budući razvoj hrvatske države i društva.

Ratna agresija na Republiku Hrvatsku, u prvim godinama njezina postojanja kao samostalne i suverene države, bila je krupan izazov kako u političkom i vojnom smislu tako i u nastojanjima da se objektivnom znanstvenom metodologijom, pošteno i znanstveno korektno prikupi što više informacija, činjenica, statističkih i demografskih podataka, arhivskoga gradiva, empirijskih podataka i literature, kako bi se na temelju njih stekli objektivni i racionalni uvidi u uzroke i posljedice agresije, rata i višegodišnje okupacije četvrtine državnoga teritorija. U tom je smislu Institut Pilar ulagao značajne istraživačke napore, što je rezultiralo stvaranjem iznimno opsežne bibliografije znanstvenih radova i publikacija, organiziranjem brojnih znanstvenih i stručnih skupova, tribina i okruglih stolova te velikom neobjavljenom empirijskom i istraživačkom gradom, što su nezaobilazna vrela u svim daljnjim i dubljim istraživačkim pokušajima da se vrednuje korelativna povezanost hrvatskoga Domovinskog rata s izgradnjom modernog demokratskog hrvatskog društva.

Nije, dakako, moguće u ovom sažetom pregledu detaljno prikazati sve rezultate brojnih znanstvenih istraživanja i projekata koje je Institut Pilar samostalno ili u suradnji u protekla dva desetljeća izvodio, a povezani su, primarno ili sekundarno, uz problematiku hrvatskoga Domovinskog rata, pa ću tek upozoriti na moguća uža tematska određenja tih istraživanja te ukratko prikazati osnovne istraživačke i izdavačke projekte iz kojih se najbolje zrcale znanstvena postignuća Instituta Pilar na polju istraživanja rata i ratnih posljedica.

Uvidom u provedene projekte i bogatu bibliografiju znanstvenih radova o hrvatskom Domovinskom ratu, kompleks istraživanja Instituta Pilar moguće je sadržajno diferencirati u četiri osnovne tematske cjeline, s tim da svaku od njih čini i niz podcjelina, koje se međusobno nalaze u korelativnoj i kauzalnoj povezanosti:

1. *Agresija na Hrvatsku* — Ova podcjelina obuhvaća niz istraživanja i objavljenih radova u kojima su razmatrani, analizirani i objašnjeni povijesni, geopolitički, geostrategijski, vojni, humanitarni, međunarodni i međunarodnopravni aspekti velikosrbijanske agresije na Republiku Hrvatsku i hrvatskoga Domovinskog rata kao posljedice agresije.
2. *Društvene posljedice rata* — Riječ je o interdisciplinarnom »mozajku« istraživanja i analiza demografskih, socio-psiholoških, političkih, antropoloških, kulturoloških, viktimoloških, gospodarskih i religijskih dimenzija ratne agresije i naročito dugoročnih ratnih posljedica na društveni i gospodarski razvoj Republike Hrvatske.
3. *Prisilne migracije* — Prognaštvo, izbjeglištvo i povratak osnovne su teme brojnih empirijskih i statističko-demografskih istraživanja kompleksnog fenomena prisilnih migracija koje je proveo Institut Pilar i koja su rezultirala zavidnom bibliografijom radova o prognaničko-izbjegličko-povratničkoj problematici u Republici Hrvatskoj, koja je dijelom utjecana ratnim i političkim zbivanjima u Bosni i Hercegovini i Srbiji. U tom je kontekstu posebna istraživačka tema bila i politika etničkoga čišćenja i njezine posljedice na demografsku i društvenu sliku hrvatskoga državnog teritorija.
4. *Vukovar '91. i Vukovarska paradigma* — Vukovar '91. i Vukovarska paradigma posebna su i dobro zastupljena istraživačka tema u Institutu Pilar. Razlozi tome leže u činjenici da su zbivanja u Vukovaru 1991., sa svim svojim demografskim, političkim, društvenim i gospodarskim posljedicama, s pravom postali simbolom stradanja ali i pobjede u hrvatskom Domovinskom ratu. Kroz brojne projekte, publikacije i znanstvene skupove Institut Pilar je istraživao povijesnu, vojnu, religijsku, (geo)političku, međunarodnu, međunarodnopravnu, medijsku, demografsku, psihološku, sociološku, antropološku, gospodarsku, viktimološku... dimenziju Vukovara '91. i obrane hrvatske države. U tom kontekstu analizirani su i čimbenici korelativne povezanosti Vukovara '91. i modernog hrvatskog nacionalnog, socijalnog i kulturnog identiteta.¹

---

¹ Više o istraživanjima fenomena Vukovar '91. i Vukovarske paradigme vidjeti u prilogu M. Žanića i D. Živića u ovom zborniku.

Znanstvenoistraživački projekti

Već u prvom četverogodišnjem znanstvenoistraživačkom ciklusu (1992.—1996.) Institut Pilar je izvodio četiri projekta koja su se cjelovito (prva tri) ili jednim dijelom (četvrti) odnosili na problematiku ratne agresije na Republiku Hrvatsku i ratnih posljedica koje je ta agresija izazvala. Riječ je o projektima: »Rat protiv Hrvatske — akteri, ratni zločini, ratno izbjeglištvo i žrtve«, »Konfesije i rat na prostorima bivše Jugoslavije«, »Djeca u ratu« i »Demografski razvoj i populacijska politika Republike Hrvatske«.

U projektnom razdoblju od 2002. do 2006., Institut je provodio tri znanstvenoistraživačka projekta koja su izravno bila usmjerena prema istraživanjima složenog fenomena hrvatskoga Domovinskog rata, s posebnim naglaskom na povijesni i demografski aspekt ratne agresije. Riječ je o projektima: »Domovinski rat«, »Demografski gubitci i posljedice Domovinskog rata« te »Žrtve Drugog svjetskog rata, poraća i Domovinskog rata«.

Projekti iz oba projektna razdoblja bili su financirani od strane resornog ministarstva, dakle iz državnog proračuna. Iako je financiranje tih projekata uglavnom bilo nedostavno, istraživački rezultati bili su na vrlo visokoj razini kako u pogledu broja objavljenih radova i publikacija, tako i u kontekstu njihove kvalitete i znanstvene relevantnosti, a pojedini su znanstvenici na tim projektima dobili i najviše državne znanstvene nagrade upravo za istraživanja tema vezanih uz hrvatski Domovinski rat. Tijekom rada na projektima prikupljena je, obrađena i sistematizirana velika količina dostupnog relevantnog povijesnog i arhivskog gradiva i empirijske građe koja je vezana uz Domovinski rat, pri čemu je ostvarena i vrijedna suradnja s nizom znanstvenih, državnih i drugih institucija, a osobito s udrugama proisteklim iz Domovinskog rata koje su pružile važnu potporu nastojanjima Instituta Pilar da se hrvatski Domovinski rat istraži objektivno i sa znanstvenom, a ne dnevnopolitičkom motivacijom. Osobito je vrijedna prikupljena, obrađena i interpretirana statističko-demografska dokumentacija vezana uz ukupne i parcijalne demografske ratne gubitke, napose uz izravne demografske gubitke ili ratni mortalitet kao i migracijske ratne gubitke, tj. fenomen prognaništva i izbjeglištva. U tom su kontekstu sintetizirane različite dimenzije korelativne povezanosti demografskih ratnih gubitaka i općih demografskih procesa i kretanja u Hrvatskoj, kako u domeni ukupnog kretanja stanovništva (opće, prirodno i mehaničko), tako i u domeni demografskih struktura te prostornog (pre)razmjštaja stanovništva i gustoće naseljenosti. Ustanovljena je pritom prostorna i vremenska selektivnost demografskih ratnih gubitaka i posljedica rata te utvrđeno da su upravo oni najvažnijim destabilizacijskim odrednicama pojave, jačanja i prostornog širenja depopulacijskih procesa u Hrvatskoj na nacionalnoj, ali i na nižoj prostorno-regionalnoj razini.

Uz projekte trajne znanstvenoistraživačke djelatnosti Institut Pilar je od svojeg osnutka izradio i zamjetan broj tzv. tržišnih projekata; dio tih projekata odnosio se i na istraživanje različitih aspekata stvaranja, obrane i razvoja hrvatske države i društva. U tom kontekstu treba napomenuti da je prvo empirijsko institutsko znanstveno istraživanje uopće nosilo naziv »Ratni sukobi u Hrvatskoj« i da je provedeno već 1991. godine. Sljedeće, 1992., provedena su još dva važna i opsežna »terenska« istraživanja u sklopu projekata: »Položaj izbjeglica i prognanika« i »Javno mnijenje Hrvatske«, u kojemu je osobita pozornost bila posvećena ispitivanju stavova hrvatskih građana prema Ujedinjenim narodima, tj. prema njihovom (ne)angažmanu na rješavanju političkih odnosa i prijedora te povratka hrvatskih prognanika svojim domovima na okupiranim područjima Hrvatske, kao i prema hrvatskoj vlasti, političkim strankama i budućnosti uopće.

Projekt »Javno mnijenje Hrvatske«, u kojemu su među ostalim ispitivani stavovi i odnos hrvatskih građana prema Vojno-redarstvenoj operaciji *Oluja* proveden je 1995. godine. Sljedeće 1996. provedeno je veliko empirijsko istraživanje i projekt naslovljen »Povratak prognanika na Hrvatski istok«. Godine 1999. provedena su dva projekta tematski vezana uz sudionike i stradalnike rata; prvi je nosio naslov »Sociologijsko vrednovanje stavova stradalnika Domovinskog rata«, a drugi »Preliminarno istraživanje mišljenja i stavova članova Udruge roditelja poginulih branitelja«. Konačno, 2000. Institut je obavio veliko istraživanje naslovljeno »Analiza sadržaja hrvatskog tiska 1995.—1999.«, a 2001. projekt pod naslovom »Vojna profesija u Hrvatskoj«. Iako primarno posljednja dva navedena projekta nisu tematizirala problematiku hrvatskoga Domovinskog rata, ona je ipak i u njima zauzela važno mjesto i istraživački interes.

Prema opsegu, značenju, znanstvenoj relevantnosti i vremenu trajanja Institut Pilar je u suradnji s Hrvatskim institutom za povijest i Hrvatskim memorijalno-dokumentacijskim centrom Domovinskog rata 2012. pokrenuo vjerojatno svoj najveći istraživački projekt, naslovljen »Hrvatski domovinski rat: strukture sjećanja«. Riječ je o višegodišnjem projektu (2012.—2016.) čiji je temeljni cilj prikupiti i analizirati relevantne činjenice o hrvatskom Domovinskom ratu na temelju sjećanja neposrednih sudionika, tj. pripadnika hrvatskih oružanih snaga (uglavnom gardijskih brigada) i policije (uglavnom specijalne i za posebne namjene). Provedbom projekta, primjenom metode strukturiranog intervjua (»oralna povijest«) želi se uspostaviti i istražiti stabilan model oblikovanja individualnih sjećanja o ratu. Time se želi dati komplementarniji uvid i proširiti opće i specifično znanje o hrvatskom Domovinskom ratu, njegovim akterima i posljedicama, kao ključnom i prijelomnom događaju u novijoj hrvatskoj povijesti s dalekosežnim društvenim, političkim, demografskim, migracijskim i gospodarskim posljedicama.

Publikacije i znanstveni radovi

Velik dio prikupljene empirijske i statističko-demografske građe i podataka, kao i njihova analitička obrada, učinjeni su dostupnim akademskoj i najširoj javnosti kako u Hrvatskoj tako i izvan Hrvatske. Rezultati istraživanja objavljeni su u brojnim izdanjima Instituta Pilar (časopisima, zbornicima i studijama), kao i u elektroničkoj verziji na institutskoj internet stranici (www.pilar.hr), ali i u nizu pojedinačnih znanstvenih radova u publikacijama drugih znanstvenih institucija i nakladnika, te prezentirana na velikom broju domaćih i međunarodnih znanstveno-stručnih skupova.² Tako je stvorena prilično reprezentativna bibliografija radova koja pruža podroban uvid u složene i dalekosežne aspekte hrvatskoga Domovinskog rata, ali i sadrži dovoljno istraživačkoga materijala za dublje i slojevitije raščlambе te problematike. Obilježavajući 20. godišnjicu osnutka i rada Institut Pilar je objavio opsežnu bibliografiju radova svih znanstvenika, koja dakako sadrži i popis radova tematski usmjerenih prema hrvatskom Domovinskom ratu.³

Osobitu važnost u znanstvenom promišljanju procesa stvaranja i obrane hrvatske države imaju izdanja Instituta Pilar, naročito zbornici radova sa skupova na kojima se govorilo i raspravljalo o uzrocima i posljedicama rata i agresije, kao i tematski brojevi časopisa *Društvena istraživanja* u kojima su prikazani najvaž-

² Institut Pilar je proteklih dvadesetak godina svojega postojanja, uz projekte i empirijska istraživanja te publiciranje radova, problematici hrvatskoga Domovinskog rata osobitu pozornost posvećivao kroz organiziranje znanstveno-stručnih skupova. Većina prezentiranih radova na tim skupovima objavljena je u institutskim izdanjima, osobito u biblioteci Zbornici. Hrvatski Domovinski rat, a unutar njega osobito fenomen i paradigma Vukovara '91. i na simboličkoj i na stvarnoj razini zauzima posebno, štoviše prijelomno mjesto u novijoj hrvatskoj povijesti. Na mnoge je načine upravo Vukovar '91. ključnom sastavnicom modernog hrvatskog nacionalnog identiteta, što je na najbolji način potvrđeno brojnim priopćenjima prezentiranim na do sada održanih šesnaest skupova, pa je to institutski skup s najdužom tradicijom. O potonjem slikovito svjedoče teme i nazivi dosadašnjih okupljanja domaćih i stranih znanstvenika: »Vukovar '91. — genocid i memoricidna baština Europske unije« (2013.), »Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)« (2012.), »Dva desetljeća hrvatskoga pamćenja i razvoja« (2011.), »Victor quia victima — Nada za Hrvatsku« (2010.), »Vukovarska bitka — Bitka za Hrvatsku« (2009.), »Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: očekivanja, učinci, perspektive (1996.—1998.—2008.)« (2008.), »Demografski i sociokulturni kontekst Hrvatskoga domovinskog rata« (2007.), »Vukovar — hrvatska baština i perspektive razvoja« (2006.), »Haški sud — djelovanje Međunarodnoga kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju« (2005.), »Hrvatske osloboditeljske akcije — činjenice i predrasude« (2004.), »Ljudska prava i logoraška iskustva« (2002.), »Međunarodni odjeci Vukovara '91.« (2001.), »Vukovar — Hrvatska — svijet« (2000.), »Vukovar '91. — značenje i identitet« (1998.).

³ T. MURATI i L. MACHALA (prir.), *Bibliografija Pilar 2, Bibliografija zaposlenika Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u razdoblju 1992.—2010.*, Acta Instituti scientiarum socialium Ivo Pilar, Zagabria, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2011.

niji rezultati provedenih projekata na temu rata i ratnih posljedica. U navedenom kontekstu posebno treba upozoriti na sljedeće institutske publikacije:

1. *Rat protiv Hrvatske,*

Društvena istraživanja, Vol. 2 (1993.), No. 2-3 (4-5).

Riječ je o tematskom broju časopisa *Društvena istraživanja* koji sadrži niz iznimno vrijednih izvornih znanstvenih radova kojima se znanstveno utemeljeno odgovorilo na pitanje uzroka i najvažnijih posljedica velikosrbijanske agresije na Republiku Hrvatsku 1991. godine. Uzroci agresije i rata analizirani su s povijesnog, geopolitičkog, demografskog i sociološkog aspekta, a posljedice su analizirane u žrtvoslovnom i socio-psihološkom kontekstu. Posebnu podcjelinu čine radovi o Vukovaru i vukovarskom kraju s demografskog, vojno-političkog i identitetskog motrišta. Interdisciplinarni »mozaik« radova u tom broju *Društvenih istraživanja* nezaobilazan je za proučavanje hrvatskoga Domovinskog rata. Objavljeni radovi nisu donijeli samo pregršt novih činjenica, podataka i tumačenja, nego je uspostavljen i odgovarajući metodološki obrazac za daljnja i dublja znanstvena istraživanja ove problematike u području društvenih i humanističkih znanosti.

2. *Progana Hrvatska,*

Društvena istraživanja, Vol. 6 (1997.), No. 2-3 (28-29).

Prisilne migracije, tj. fenomeni prognaništva, izbjeglištva i povratka, bili su značajna istraživačka tema u Institutu Pilar od samih početaka njegova rada, ne samo kroz institutske projekte i izdanja nego i kroz aktivna istraživanja Pilarovih znanstvenika koja su objavljena u neinstitutskim časopisima i publikacijama. U tom kontekstu posebno treba spomenuti knjigu *Progonstvo i povratak* iz 1995. godine (Sysprint, Zagreb), koja predstavlja prvu sveobuhvatnu znanstvenu analizu psihosocijalnih, sociodemografskih i razvojnih odrednica progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika, a koju su u većini iznijeli znanstvenici iz Instituta Pilar i koja nije počivala samo na analizi statističko-demografske i druge dokumentacije (baze podataka Ureda za prognanike, izbjeglice i povratnike Vlade Republike Hrvatske i UNHCR-a) o prognanicima i povratnicima, nego na opsežnom i reprezentativnom empirijskom (terenskom) istraživanju. Jedno od velikih istraživanja Instituta Pilar bilo je tijekom srpnja i lipnja 1996. godine posvećeno problemima prognanika i povratnika s područja hrvatskoga istoka,⁴ koje je tada bilo u procesu mirne reintegracije. Istraživanje je imalo za cilj

---

⁴ To je područje u starijoj znanstvenoj literaturi poznato pod nazivom »istočna Slavonija, Baranja i zapadni Srijem«, dok je u novijem razdoblju, od 1990-ih, poznatije kao Hrvatsko Podunavlje.

ispitati stavove i mišljenja prognanika o Planu mirne reintegracije te o njihovim očekivanjima i namjerama glede povratka pod uvjetima koje je predviđao Plan. Uz potonje, istraživanjem koje je provedeno na reprezentativnom uzorku prognanika hrvatskoga istoka, ispitani su i stavovi prognanika spram srpskog stanovništva na tom području, ratno i prognaničko iskustvo, doživljaj prognaničke situacije, socijalni status, kao i očekivani budući uvjeti života. Rezultati toga velikog istraživanja objavljeni su u tematskom broju časopisa *Društvena istraživanja* pod naslovom *Prognana Hrvatska*. Posebno treba istaknuti da su svi radovi proistekli iz istraživanja prognaničko-povratničke problematike hrvatskoga istoka objavljeni na engleskom jeziku, te su tako postali »vidljivi« i sa stajališta međunarodne akademske zajednice, ali i šire međunarodne javnosti.

3. *Koliko Hrvatska ima stanovnika nakon Domovinskog rata*, Društvena istraživanja, Vol. 8 (1999.), No. 5-6 (43-44).

Brojna demografska istraživanja provedena u Institutu Pilar, kao i u drugim znanstvenim institucijama, pokazala su da se kretanje broja i razvoj stanovništva Hrvatske tijekom prve polovine 1990-ih odvijalo u pretežito remetilačkim ili neregularnim općim uvjetima, koji su u najvećoj mjeri bili određeni ratnom agresijom, demografskim ratnim gubitcima i okupacijom velikog broja naselja u Republici Hrvatskoj. Premda su demografski procesi i trendovi u Hrvatskoj i prije 1991. pokazivali sve nepovoljnija obilježja ipak je rat duboko poremetio dinamiku, odnose i strukture stanovništva Hrvatske, kako na nacionalnoj tako i na regionalnoj razini, produbljujući prostornu populacijsku polarizaciju državnoga prostora. Stoga je 1998. godine u Institutu Pilar okupljena skupina uglednih hrvatskih demografa koja je tijekom jednogodišnjeg rada za potrebe Državnoga zavoda za statistiku izradila procjenu kretanja ukupnoga broja stanovnika Republike Hrvatske od popisa 1991. do sredine 1998. godine. Važno je napomenuti da je procjena izrađena prema popisnoj metodologiji (koncept *prisutnog* stanovništva) koja se pripremala za provođenje u popisu 2001. što je bila izrazita novina u demografskim analizama u Hrvatskoj. Rezultati procjene, njihov teorijsko-metodološki okvir, kao i analiza demografskih procesa i promjena, objavljeni su u ovom tematskom broju *Društvenih istraživanja*.

4. *Vukovar '91 — značenje, vrednote, identitet*, Josip Jurčević (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2000.

Taj zbornik radova sadrži veći dio izlaganja priopćenih na prva dva znanstveno-stručna skupa na temu fenomena Vukovar '91., održanih u Zagrebu 1998. i 1999., koje je Institut Pilar pokrenuo iz dva razloga: da dostojno obilježi obljetnice vezane uz herojsku obranu Vukovara 1991., ali i da otvori prostor znan-

stvenom, empirijskom i iskustvenom promišljanju različitih i međusobno prožetih aspekata (uzroka i posljedica) Vukovarske bitke, kao i hrvatskoga Domovinskog rata u cijelosti te da potakne njihova interdisciplinarna i multidisciplinarna istraživanja. Tako su 1998. sudionici skupa govorili o organizaciji obrane, ulozi duhovnosti u obrani, stradavanju civila i branitelja, te višeznačnosti Vukovarske paradigme s historiografskog, sociološkog, psihološkog i demografskog motrišta. Sljedeće 1999. na skupu su priopćeni radovi bili tematski usmjereni prema moralnim načelima i duhovnosti u hrvatskom Domovinskom ratu te prema pravnim, geopolitičkim i kulturološkim aspektima Vukovara '91. Iako zbornik ne sadrži sva priopćenja izložena na tim skupovima, on ipak predstavlja u tematskom i značenjskom smislu, za buduća znanstvena istraživanja, dobro strukturiranu cjelinu, koja je, barem kada je u pitanju Institut Pilar, potaknula sustavna istraživanja fenomena Vukovar '91 i Vukovarske paradigme u kontekstu oblikovanja modernog hrvatskog kulturnog, socijalnog i nacionalnog identiteta.

5. *Vukovar '91 — međunarodni odjeci i značaj*, Josip Jurčević, Dražen Živić, Bruna Esih (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2004.

Riječ je o opsežnom zborniku radova s još dva znanstveno-stručna skupa na temu Vukovar '91., jednoga održanog 2001. u Zagrebu, a posvećenog međunarodnim odjecima vukovarskih zbivanja, a drugoga održanog 2002. u Vukovaru, čija su osnovna tema bila ljudska prava i logoraška iskustva. Oba su skupa imala međunarodni karakter, tako da je i zbornik objavljen dvojezično, na hrvatskom i na engleskom jeziku, što je pridonijelo boljoj znanstvenoj »vidljivosti« vukovarske problematike i potpunijem razumijevanju tih događaja kao i njihovih dugoročnih posljedica.

6. *Depopulacija Hrvatske,*

Društvena istraživanja, Vol. 13 (2004.), No. 4-5 (72-73).

Rezultati popisa stanovništva iz 2001. pokazali su da je ukupna depopulacija dominantan demografski proces u Hrvatskoj. Znanstvena analiza osnovnih općih i parcijalnih odrednica i sastavnica depopulacije Hrvatske objavljena je u tom tematskom broju *Društvenih istraživanja*. Među objavljenim radovima koji su razmatrali glavne podtipove depopulacije, gubitke rezidencijalnog stanovništva, utjecaj zapošljavanja u inozemstvu na ubrzanje depopulacije, utjecaj regionalne razvojne neravnoteže na produbljenje depopulacije, te budući demografski razvoj, posebno treba upozoriti na znanstveni rad Pilarovih demografa u kojem se prvi put (i jedino do sada) u Hrvatskoj bilanciraju ukupni demografski gubici tijekom hrvatskoga Domovinskog rata i ukazuje na njihov dominantan utjecaj na razvoj i dinamiku ukupne depopulacije (smanjenja broja stanovnika).

7. *Vukovar — hrvatska baština i perspektive razvoja*, Dražen Živić i Ivana Žebec (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb — Vukovar, 2007.

Zbornik sadrži radove koji su priopćeni na 9. znanstveno-stručnom skupu »Vukovar '91. — petnaest godina poslije«, održanom u Vukovaru 2006., koji je tematski, pojednostavljeno rečeno, bio posvećen prošlosti, sadašnjem trenutku i budućnosti Vukovara. Radovi su u zborniku strukturirani u četiri osnovne cjeline: »Vukovar u Domovinskom ratu«, »Povijesna, geografska i gospodarska baština Vukovara«, »Kulturno-spomenička baština Vukovara« i »Demografske, društvene, gospodarske i identitetske perspektive Vukovara«. Premda tema samog skupa, kao i sadržaj zbornika, što se vidi iz naslova pojedinih poglavlja u knjizi, nisu isključivo i jedino bili posvećeni ratnim zbivanjima, ipak su ratne okolnosti, kronologija, akteri i posljedice (materijalne i ljudske) bile bitnim i nezaobilaznim okvirom za razumijevanje uloge i značenja Vukovara, kako u njegovoj dugoj prošlosti, tako i u suvremenom razdoblju. Štoviše, ni budućnost toga grada ne može se promišljati bez uvida u brojne, teške i dalekosežne demografske i materijalne posljedice velikosrbijanske agresije na Vukovar 1991. godine. Stoga je zbornik prilično cjelovit pogled na Vukovar, njegovu političku i kulturnu povijest, društvenu zbilju opterećenu posljedicama rata kao i (neizvjesnu) budućnost prepunu izazova, napose sa stajališta međunacionalnih odnosa i formiranja/obnove poslijeratne vukovarske zajednice.

8. *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata*, Dražen Živić i Ivana Žebec (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb — Vukovar, 2009.

Riječ je o zborniku radova s istoimenog 10. znanstveno-stručnog skupa »Vukovar '91. — šesnaest godina poslije«, koji je u Vukovaru održan 2007. godine. Sudionici skupa i autori u zborniku iznova su aktualizirali i na temelju novije statističko-demografske dokumentacije, arhivskoga građiva i drugih izvora problematizirali neke demografske i socio-kulturne aspekte velikosrbijanske ratne agresije na Republiku Hrvatsku. Uže gledano, zbornik donosi vrlo vrijedne radove u kojima su, među ostalim, razmatrana sljedeća pitanja: demografska kretanja na ratom zahvaćenim područjima Hrvatske, problematika nasilno odvedenih, zatočenih i nestalih osoba, masovnih i pojedinačnih grobnica kao i ekshumiranih i identificiranih osoba, pravna pitanja vezana uz odnos prema počinjenim zločinima i zločincima, problematika odgovornosti međunarodne zajednice za počinjene zločine te mogućnosti izgradnje poslijeratne stabilne i funkcionalne zajednice.

9. *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, Dražen Živić i Sandra Cvikić (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb — Vukovar, 2010.

Među političkim i društvenim procesima koji su u velikoj mjeri utjecali na izgradnju i razvoj hrvatske države i društva, napose u kontekstu osiguranja teritorijalne cjelovitosti i oslobođenja područja koja su i nakon *Oluje* ostala okupirana, posebnu i dalekosežnu važnost ima mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja, što je *terminus tehnicus* političkog, ustavnog, gospodarskog i teritorijalnog povratka suvereniteta Republike Hrvatske nad krajnjim istokom zemlje koji se pod okupacijom nalazio od ljeta i jeseni 1991. godine. Obilježavajući deset godina od završetka toga procesa, Institut Pilar je 2008. u Vukovaru, u sklopu 11. znanstveno-stručnog skupa »Vukovar '91. — sedamnaest godina poslije«, organizirao znanstvenu raspravu na temu međunarodnih, političkih, vojnih, duhovno-kulturnih, obrazovnih, zdravstvenih i žrtvoslovnih aspekata i dimenzija mirne reintegracije. Većina na skupu priopćenih radova ukoričena je u ovo, opsegom pozamašno, institutsko izdanje, koje na temelju znanstvenih činjenica, empirijskih spoznaja, ali i iz osobnih perspektiva neposrednih aktera procesa mirne reintegracije, razmatra složenost i važnost samog procesa koji, iako formalno dovršen 15. siječnja 1998., još uvijek izravno određuje ili posredno utječe na niz pitanja i uzrokuje brojne probleme i prijepore u društvenom i političkom životu stanovništva ovog, mirnim putem reintegriranog područja Hrvatske. Radovi objavljeni u ovom zborniku iznimno su koristan prinos cjelovitom vrednovanju različitih aspekata mirne reintegracije, njezina tijeka, uspjeha i spoticanja, ali i poticaj da se nekim vidovima toga procesa posveti više istraživačko-analitičke pozornosti.

10. *Victor quia victima — Nada za Hrvatsku*, Dražen Živić (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Zagreb — Vukovar, 2012.

Riječ je o zborniku radova 13. znanstveno-stručnog skupa »Vukovar '91. — devetnaest godina poslije«, koji je u organizaciji Instituta Pilar održan u Vukovaru 2010. godine. Cilj skupa bio je osvjetliti žrtvu i mučeništvo Vukovara 1991. kroz različite vidove: religijski, sociološki, psihološki, žrtvoslovni, antropološki i humanitarni. Većina priopćenih radova na skupu objavljena je u zborniku, koji stoga predstavlja vrijedan i koristan prinos znanstvenom, empirijskom i iskustvenom vrednovanju fenomena Vukovar '91. i njegova značenja u stvaranju i obrani hrvatske države u ratu pokrenutom velikosrbijanskom agresijom na Republiku Hrvatsku. Objavljeni radovi jasno pokazuju da je, s jedne strane, žrtva Vukovara na crti žrtava kakve nalazimo u biblijskim spisima, a s druge strane, da je

ona moralno čista i da potvrđuje vrijednost hrvatskog Domovinskog rata i borbu za vlastitu opstojnost i slobodu. To više jer u hrvatskoj, ali i međunarodnoj javnosti postoje ozbiljne krive interpretacije i kruti relativistički prikazi vukovarskih ratnih događanja, kao i cjeline hrvatskoga Domovinskog rata, što kao posljedicu može imati opasan stav negiranja cijelog događanja na razini međunarodne i domaće politike, pa i akademske zajednice, čemu smo, iskreno govoreći, često i bili svjedoci.

11. *Vukovar '91. — istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*, Dražen Živić, Sanja Špoljar Vržina, Vinicije B. Lupis, Sandra Cvikić (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Zagreb — Vukovar, 2013.

Zbornikom radova Institut Pilar nastavio je svoj nakladnički niz kojim najširoj javnosti posređuje spoznaje i činjenice o historiografskim, geopolitičkim, sociološkim, psihološkim, antropološkim, demografskim, viktimološkim, humanitarnim, međunarodnim, pravnim, religijskim i drugim aspektima vukovarskih zbivanja 1991. godine. Zbornik donosi većinu radova priopćenih na dva znanstveno-stručna skupa, održanima u Vukovaru 2011. i 2012. godine. Od ukupno 22 priloga, četiri su na engleskom jeziku što zbornik čini znanstveno relevantnim i u kontekstu međunarodne znanstvene zajednice i vidljivosti. Bitno je, također, napomenuti da se dva rada tematski odnose na genocid nad Armencima krajem 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Obrazac prešućivanja i marginaliziranja zločina počinjenih u Vukovaru vrlo je sličan armenskom iskustvu, premda je, dakako, genocid počinjen nad Armencima u brojčanom smislu daleko teži i s daleko pogubnijim posljedicama. Ipak, prešućivanje, posramljivanje i, naročito, programiranje istine o Vukovaru '91., a time i o hrvatskom Domovinskom ratu u cijelosti, nosi sa sobom nove izazove, koji nisu u proturječju samo sa istinom o onome što se događalo u Vukovaru (ali i u Hrvatskoj), napose glede uzroka, nositelja i aktera agresije i počinjenih zločina, nego oni izazivaju i nove podjele u poslijeratnoj vukovarskoj zajednici, što ne pridonosi stvaranju realnih preduvjeta zajedničkom životu utemeljenom na istini, pravdi i pomirenju.

Kao što sam već napomenuo, uz prethodno nešto pobliže prikazana izdanja Instituta Pilar, zamjetan broj znanstvenih radova iz Pilarove empirijsko-analitičke »radionice« o hrvatskom Domovinskom ratu objavljen je u znanstvenim časopisima (domaćim i međunarodnim),⁵ zbornicima radova i knjigama drugih

---

⁵ Među znanstvenim časopisima s međunarodnim ugledom u kojima su znanstvenici Instituta Pilar objavljivali radove s temom hrvatskoga Domovinskog rata, uz *Društvena istraživanja*, valja spomenuti i *Časopis za suvremenu povijest*, *Hrvatski geografski glasnik*, *Migra-*

izdavača⁶ kao i u drugim institutskim publikacijama u kojima je ratna tematika samo dio puno šireg istraživačkog zahvata. U tom smislu treba upozoriti, primjerice, na nedavno objavljene monografije: *Vukovarsko-srijemska županija: prostor, ljudi, identitet* (2012.) i *Gospić. Grad, ljudi, identitet* (2013.) te zbornik radova u dva sveska *Identitet Like: korijeni i razvitak* (2009.), u kojima se nalaze detaljni prikazi ratnih događanja i ratnih posljedica u tim dijelovima Republike Hrvatske.

Umjesto zaključka

Držim da je na temelju sažetog pregleda znanstvenih postignuća razvidno da je Institut Pilar nastojao znanstveno utvrđenim spoznajama i činjenicama konstruirati objektivnu istinu o uzrocima, tijeku, značenju i posljedicama velikosrbijanske agresije na Republiku Hrvatsku i hrvatskoga Domovinskog rata. Njihovo znanstveno proučavanje nužno je bilo i još uvijek jest važno za cjelovito razumijevanje svih općih i specifičnih okolnosti u kojima se odvijao proces državnog osamostaljenja Republike Hrvatske, za objektivno vrednovanje postignutih ciljeva i ostvarenih državnih i nacionalnih interesa, te za argumentirano i dokumentirano identificiranje najvažnijih uzroka i glavnih krivaca (pokretača i realizatora) za agresiju i pokrenuti rat, višegodišnju okupaciju dijelova hrvatskog državnog teritorija kao i za demografska stradanja i razaranja dobara i imovine. U tom je kontekstu neprijeporno da se 1990-ih Hrvatska »suočila s jednim od najvećih izazova u svojoj povijesti — netom stečenu neovisnost i demokratski poredak bila je prisiljena braniti u nametnutom ratu«.⁷ Pritom su (o)branjene i vrijednosti ukorijenjene u kulturnoj, civilizacijskoj i povijesnoj baštini hrvatskoga naroda.

---

cijske i etničke teme, Polemos, Psychologia Croatica, Neurologia Croatica, Studia Psychologia, European Journal of Personality, Dijete i društvo, Croatian Studies Review, Diacovensia, Acta Geographica Croatica, Collegium Antropologicum, Nordic Journal of Psychiatry, Scrinia Slavonica...

⁶ U navedenom kontekstu, među ostalim publikacijama, treba upozoriti, uz već spomenutu knjigu *Progonstvo i povratak* (Sysprint, Zagreb, 1995.), čiji su autori Ivan Rogić, Josip Esterajher, Zvonimir Knezović, Vesna Lamza Posavec i Vlado Šakić, i na sljedeće knjige: *Bog u rovu: vojno dušobrižništvo u hrvatskom Domovinskom ratu* (Matica hrvatska, Institut Pilar, Zagreb, 2002.) Vine Mihaljevića i Ilije Kreze, *Smaragdni brid* (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.) Ivana Rogića, *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije* (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.) Ivana Rogića i *Načelo Vukovar. Bilješke za imaginarnu povijest vukovarske Hrvatske* (Otvoreno učilište, Zagreb, 1997.) Vlade Šakića.

⁷ V. ŠAKIĆ (2013.), *Perspektive hrvatskog društva u Europskoj uniji, Republika Hrvatska u Europskoj uniji i 100. rođendan počasnoga člana Akademika Vladimira Iblera*, Hrvatski diplomatski klub, Zagreb.